

“KÜLTÜR” KAVRAMI VE OSMANLI’DAN GÜNÜMÜZE KÜLTÜREL YAPININ İNCELENMESİ

GÜMÜŞTEKİN, Nuray
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

“Kültür” sözcüğü Latince “colere” sözcüğünde kökenini bulmaktadır. Kültür bireyin; düşünsel, inançsal, duygusal etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan yaratılar, değerler ve nesiller boyu aktarılan davranışlar bütünüdür.

“Kültür”, en genel anlamıyla, maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılır. Herhangi bir toplumun belli bir zaman aralığındaki yapısı, o toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenir. Osmanlı döneminden başlanacak olursa, günümüz Türkiye’si’ne gelinceye kadar kültürel yapıda olumlu ve olumsuz değişme ve gelişmelerle karşılaşmaktadır. Osmanlı kültürünü belirlemek için Osmanlı düzenini incelemek gerekmektedir. Osmanlı’nın imparatorluk olmasının da, çöküşünün de ardında yatan gerçek Osmanlı’nın toplumsal ve kültürel yapısıdır. Bu konular incelenirken üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri de “aydın” kavramıdır. Çünkü aydın insanlar toplumların yol göstericileridir.

Toplumsal gelişmenin her aşamasının kendine özgü bir kültürü vardır. Ancak her toplumsal aşama kendi kültürünü oluştururken, geçmişin kültür mirasını devralır ve kendi kültürünü bunun üzerine kurar. Bir ülkede demokrasinin yerleşmesi için de toplumun belli bir kültür düzeyine ulaşması, çağdaş düşünceyi özümsemesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, aydın, potlaç, demokrasi.

ABSTRACT

The Concept of Culture and The Analysis of Cultural Structure from Ottoman to Present

The word culture stems from the word “colere” in Latin. Culture is the whole of works, values and attitudes carried forward from generation to generation which come into existence as a result of individual’s intellectual, moral and emotional activities.

Culture, in its broadest meaning, separates into two parts as material culture and moral culture. The structure of any society at a given time period is shaped by the relationship between the material and moral culture of that society. It started with the Ottoman period, till contemporary Turkey it has been confronted with positive and negative changes and developments in the cultural

structure. In order to determine the Ottoman culture it is necessary to look over the Ottoman formation. The actual reason why both the Ottoman became an empire and collapsed is the social and cultural structure of the Ottoman State. While investigating these subjects, one of the most fundamental points which must be emphasized is the concept of “enlightened person”, because the enlightened people are light and leading of societies.

Every stage of social development has its own peculiar culture; however, every social stage takes over cultural heritage of the past and builds its own culture on it while composing its own culture. It is required for a society to reach a particular culture level and assimilate modern thinking also in order that democracy entrenches in a country.

Key Words: Culture, enlightened person-intellectual, potlatch, democracy.

“Kültür” sözcüğü Latince “colere” sözcüğünden gelmekte, Türkçede, günümüzde pek kullanılmayan “ekin” karşılığında anlamını bulmaktadır. “Kültür”, toplumsal ortamın oluşumunda temel unsurdur ve insanoğlunun yaşam savaşımında yaratmış olduklarının tümüdür. Kültür, insanın düşünsel, inançsal, duygusal etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan yaratılar, değerler ve kuşaktan kuşağa aktarılan davranışlar bütünüdür. Kültürel değerlerin yeni kuşaklara iletilmesinde aile büyük sorumluluk taşır. Aile, ekonomik, sosyal ve psikolojik bir birliktir.

“Kültür”, içgüdüsel ve kalıtsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır. İnsanın düşünme ve konuşma yeteneği onu diğer varlıklardan ayırır. Bu yetenekleriyle insan hem doğal çevrede hem de kendi yarattığı, insanlardan oluşan bir çevrede yaşar. Yaşadığı ortam içinde politik, ekonomik, artistik, dinî ve entelektüel örgütlenme içine girerek doğal çevreyi egemenliği altına alır ve onda kendi yararına değişiklikler yapar. Kültür dendiğinde akla gelenekler gelir. Çünkü sürekliliği gelenek ve görenekler sağlar; toplumsaldır, insanlarca yaratılır ve paylaşılır. Kültür ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir; ideal olması gerekendir, fakat her olan, ideal değildir. Kişiler aynı kültürün üyeleri oldukları hâlde ideale uygun hareket etmezler, o hâlde bütün davranışlar kültürel ya da ideal değildir. (Güvenç, 1991: 101-102)

Sorokin (Pitirim Alexandrovich Sorokin, Rus asıllı Amerikalı sosyolog), sosyolojinin ilgilendiği sosyokültürel olgu ya da olayları üç ögeye böler. **Birinci öge** anlamlar, değerler ve kurallardır. Sorokin bunların meydana getirdiği bütüne, “kültürel sistem”, der. **İkinci öge** bu anlam, değer ve kuralları nesnelleştiren (objektifleştiren) bio-fiziksel araçlar, yani ortamdır. Sorokin bunlara da “çevre”, der. **Üçüncü ve son öge** anlamları, değerleri, kuralları yaratan, işleten ve anlamlı etkileşim etkinliklerinde kullanan bilinçli kişiler ve guruplardır. Sorokin, bunların yani bilinçli kişi ve gurupların meydana getirdiği bütüne de, “toplumsal sistem”, der. Sorokin, kişi ve gurupların kültürlerini de

üçe ayırır. Kişilerin ve gurupların sahip olduğu anlamlar, değerler ve kurallar ideolojik kültürü meydana getirmektedir. Saf anlam, değer ve kuralların kişi ve guruplar tarafından ortaya koyduğu ve gerçekleştirdiği anlamlı davranışların tümü davranışsal kültürü meydana getirir. İdeolojik kültürü dışarıya vuran, belirleyen ve topluallaştıran bütün öteki araçların tümü, maddi, biyofizik varlıklar ve enerjiler maddi kültürü meydana getirirler. (Kongar, 1985: 123-124)

Kültür, en genel anlamıyla ikiye ayrılır: “Maddi kültür” ve “manevi kültür”. İnsanoğlunun yarattığı ve ürettiği her türlü madde, maddi kültürü oluşturur. İnançlar, değerler, kurallar, kısaca gelenek ve görenek dediğimiz topluma biçim veren davranış biçimleri, kültürün manevi bölümüdür. Değişme ve gelişme hızı bakımından ortaya çıkan uyumsuzluk, kültürün bu maddi ve manevi bölümleri arasında kendini belli eder. Maddi ve manevi kültür arasındaki bu uyumsuzluk pek çok düşünürün dikkatini çekmiştir.ogburn (William Fielding Ogburn- Amerikalı sosyolog), maddi kültür ile manevi kültür arasındaki uyumsuzluğun doğurduğu bunalıma “kültür boşluğu” adını verir. Aynı konuya başka bir terminoloji ile eğilen Marx, “alt yapı, üst yapıyı belirler.” ilkesi ile maddi kültür değişmelerinin çeşitli mekanizmalar yoluyla, sonunda manevi kültürü de biçimlendireceğini söyler. Maddi ve manevi kültürün hangisinin diğerini etkilediğinin toplumbilim tarafından açıklaması; toplum içindeki bütün öğelerin sürekli bir etkileşim içinde olduğu yönündedir.

Yine Sorokin’e göre üç kültür sistemi vardır: Duyumsal (sensate), düşünsel (ideational) ve ülküsel (idealistic). Bu kültürleri belirleyen temel nitelik algılanan gerçeklerdir. Duyumsal kültürün temeli, gerçeğin duyu organlarıyla algılandığı ve bunun dışında başka hiçbir gerçek olmadığıdır. Düşünsel kültürde, gerçek, duyum ve madde dışı bir gerçektir. Bu gerçek, tanrının peygamberler vb. aracılığıyla açıkladığı gerçektir. Ülküsel kültüre hâkim olan gerçek ise yukarıdaki iki tip gerçeğin akıl yoluyla yapılmış bireşimidir. (Kongar, 1985: 125)

Herhangi bir toplumun belli bir zaman dilimindeki yapısı, bütün sorunlarıyla birlikte, o toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenir. İki kültür arasındaki dengesizlik büyüdükçe sorunlar çoğalır ve belirginleşir, maddi ve manevi kültür arasındaki uyum arttığı zaman ise toplumun sorunları da azalır.

İster maddi, ister manevi, ister ikisi birlikte, kültürün evrensel gelişme doğrultusu ve birikimi kendi içinde bir anlam ve amaç taşır: Kültürel birikim, insan-doğa, insan-insan çelişkilerini çözmeye yöneliktir. Kültürel birikimin toplumsal gelişmeye yol açabilmesi, önemli ölçüde maddi ve manevi kültür arasındaki denge ve uyuma bağlıdır.

Sanat, edebiyat, düşün etkinlikleri ve bunların ürünleri, manevi kültür evreni içinde en hızlı değişen alanlardır. Bunlar, bir toplumun manevi kültür alanındaki en ileri değişme tohumlarını da içlerinde taşırlar. Bir başka ifadeyle, bir toplumun geleceği, maddi kültür öğelerinin etkisiyle, onun sanat, edebiyat ve

düşün etkinlikleri çerçevesinde filizlenir. Sanat, edebiyat ve düşün adamları da bir anlamda, günümüzün yargıçıları, geleceğin habercileridirler. Bu kişiler, toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki dengesizliğin dramını yaşayan ve bu dramı yansıtan kişilerdir.

Kültürün sınırları yoktur.doğu ve Batı kültürü biçiminde ikili ve geleneksel bir ayırım vardır, fakat bu bölünmenin sınırları keskin değildir. Bazı görüşlere göre kültür kavramı birçok ülkeyi içine alabildiği gibi (batı kültürü, tarım kültürleri); bir ülkenin sınırları içinde birçok farklı kültür bölgeleri –alt kültürler– bulunabilir. (Güvenç, 1991: 110)

Türk kültürü, kendi ulusal ve coğrafya sınırları içinde bir bütün değildir. Ülkenin farklı bölgeleri, köyleri, kentleri, farklı semt ve mahalleleri bile farklı kültürel özellikler gösterebilir. Millî sınırlar içindeki bu farklı kültürlere “alt kültür” denir. Ayrıca bir ülke kullanılan sınıflama ölçütlerine göre, tarih, coğrafya, dil, din, ekonomi ve siyaset bakımından farklı kültür çemberlerine girebilir. Örneğin; Türkiye, tarih ve dil bakımından Doğu (Asya) kültürü içinde yer alır. Türkler bin yıla yaklaşan bir süredir Anadolu’da buldukları için Orta Doğu kültür alanına girmişlerdir. Akdeniz kıyısında yerleşmeleriyle Akdeniz kültürünün, Müslüman oldukları için İslam kültürünün bir üyesi sayılırlar. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşadığı ve tarımla hayatını kazandığı için bir tarım ülkesidir, dolayısıyla tarım kültürü içinde yer alır. Öte yandan AB’ ye girmek isteyen Türkiye, ekonomik bakımdan Batı Avrupa kültürüne katılmaya hazırlanmaktadır. Bunlardan hangisinin asıl Türk kültürü olduğunu belirlemek gerekir. Kültürel sınırlarımız; dilde doğuya, dinde güneye, gelenekte tarihin derinliklerine (Osmanlı, Selçuklu, Bizans ve Hitit), siyaset ve ekonomide batıya uzanmaktadır.

Kültürel değişme, yeni durum ve ihtiyaçlara bir uyum sürecidir ve sistemin bütünlüğünde hemen değil, belli bir kesimden diğerlerine yayılarak gerçekleşir. Bazı kurumlar gelişmeyi ve değişmeyi yavaşlatmaya bazen de hızlandırmaya çalışırlar. Fakat her kültürel değişme sürecinde kurumlar arası farklılaşma ortaya çıkar. Örneğin; Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında değişmeye yön veren Millî Eğitim çabaları, toplumsal değişmenin hızlandığı 1955-1970 döneminde sosyal-kültürel değişimin gerisinde kalmıştır (kültürel geri kalma).

Osmanlı döneminden başlanacak olursa günümüz Türkiye’sine gelinceye kadar kültürel yapıda olumlu veya olumsuz gelişme ve değişmelerle karşılaşmaktadır.osmanlı kültürü büyük ölçüde Orta Çağ İslam kültürü içinde gelişmiş bir kültürdür ve Osmanlı kültürünü belirlemek için de Osmanlı düzenini incelemek gerekmektedir. Anadolu Türklerinden başlayarak Osmanlı’ya egemen olan ve bir imparatorluk olmasını sağlayan düzen “potlaç”tır.

Potlaç, İngilizce’de “bağış” anlamına gelmektedir. Yüksek sınıftan bir birey ya da bireyler grubunun bir başka toplumsal sınıftan bir bireye bazı bağışlarda bulunarak ona meydan okumasına veya bunları karşılıksız kabul etmek,

kendisine eşdeğerini sunmak; böylece olumlu bir karşılık vermek zorunda bırakmasına yarayan davranışların tümüdür.

Başlangıçta, Kanada Kızılderilileri arasında görülen bir kurumu adlandırmak için kullanılan “potlaç” terimi, daha sonra bu kurumun evrenselliği saptanınca dünyanın her yerinde benzer uygulamalar için de kullanıldı. Kızılderililerde değiş tokuş şeklinde (değerli eşyalar arasında) kendini gösteren potlaç’ın temel kuralı saygınlık kazanmak için gösteriştir. Amaç bağış yapılan kişiyi ezmek, küçük düşürmektir. Eğer bağış yapılan kişi düzeyini korumak istiyorsa, yıkım tehlikesini göze alarak daha çoğunu vermek zorundadır. Yoksa saygınlığını yitirir.

Potlaç, düzende kültürel olan sanki genetik bir özelliktir. Yani çocuk küçüklüğünden itibaren bu düzenin kurallarını öğrenmeye başlar. Bu düzen eşitlik ve kardeşlik ilkeleri üzerine oturmuştur ve özgürlük kavramına gerek yoktur. Çünkü bu düzende baskı yoktur. Toplumsal çıkarlar ön plandadır. Kimse kişisel çıkarları için buna karşı çıkmaz, çünkü kolektivitinin çıkarına olan, herkesin çıkarınadır. Herkes bu kurallara uyarsa sorun çıkmaz, birey bireye veya kolektif olana zarar verirse sürgün, gurubun dışına atılma gibi cezalar verilir.

Gelişme döneminde kişi kolektivitinin çıkarlarına dokunmadığı sürece bireysel olarak istediğini yapmakta özgürdür. Yani istediği gibi düşünebilir, davranabilir. Kısaca kolektif olanı eleştirmek, hakkında konuşmak tabu iken, bireysel olan hakkında istenilen söylenebilir. Düzen eleştirilemez, değiştirilmesi değil, düzeltilmesi düşünülebilir. Kolektif olana yine kolektif şekilde karşı gelinebilir. Bayramlar, törenler ve şöenlerde kolektif olana karşı gelindiğinde sorun çıkmaz, çünkü kolektif olarak yapılır. Bu nedenlerden dolayı Anadolu’da Batı’daki gibi bireysel bir sanat anlayışı da çıkmaz. Gelişme döneminde insan bireysel açıdan özgür, toplumsal açıdan ise özgürlüğünden kendi isteğiyle vazgeçmiştir. Aynı yüzyıllarda ise Batı’da insan bireysel açıdan baskı altında, toplumsal açıdan özgürdür ve toplumsal eleştiri ön plandadır. Batıda bu dönemin temel içeriği Hristiyanlık öğretisi, 16. yüzyılının ortalarına kadar egemen olur. Kilise kurumunun ortaya çıkmasıyla nesne-özne (toplum-lider) ilişkilerinde radikal bir değişiklik yaşanır. Oysa Osmanlı’da nesne-nesne ilişkileri bulunur. Bu yüzyıllarda batıyı anlamak için parçadan (kişiden) yola çıkarak, bütüne (topluma) ulaşılabilir. Osmanlı’da ise tam tersi söz konusudur.

Gelişme döneminde toplumsal yaşam biçiminin kendisi bir sanattır. Bu dönemde üretilen ürünler işlevseldir. Batılı anlamda bir sanat yapıtı yoktur. Herhangi bir politik bakış açısı ya da dünya görüşü sunmazlar. Bu dönem sanatı sanat olmak isteyen zanaattır. Kısaca toplumsalın ve kültürelın kusursuz olduğu düşünülmesine rağmen, geleneklerin de yardımıyla kültür ve sanat oldukça kısırdır. Kişiler kendi istekleriyle toplumsalı eleştirmekten, yeni şeyler üretmekten ve yaratmaktan vazgeçmişlerdir. Bu dönem sanat anlayışı tutucu yani düzenden yanadır.

16. yüzyılının ikinci yarısından itibaren Osmanlı yaşam biçimi yerini, tasavvuf düşüncesinin belirlediği yaşam biçimine bırakır. Bu dönemde bireysel olan ön plana çıkar ve bu yaşam biçiminin bir ruhu yoktur, oysa toplumsalın bir ruhu vardır. Duraklama dönemi diyebileceğimiz bu dönemde özneleşme süreci başlar ve bireysel çıkarlar ön plandadır. Bu aşamada din olgusuyla karşılaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim kurumları, bir sanayi öncesi imparatorluğunun gereksinimleri ve olanaklarına uygun olarak oluşmuştu; ancak bu nitelikteki bir toplumu yeniden üretebilmeye olanak veriyordu. Böyle bir toplum, küçük bir üst sınıfın oluşmasına olanak verdiği için eğitim de temelde az sayıdaki seçkin kişinin yetiştirilmesine yönelmişti. Bu topluda çocukların daha çok dini sosyalizasyonunu sağlamaya dönük sübyan ya da mahalle okulları bir tarafa bırakılırsa, eğitim kurumlarının temelde, yönetici ve ilmiye mensuplarını yetiştirmeye yönelmiş, iki kanal içinde yer aldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, kendi içinde bir kademeleşmesi bulunan medreseler kanalıydı. İkincisi ise, acemi oğlanlar ocağından başlayarak bir saray okulu olan, Enderun'la sonuçlanan kanaldır, askerî sınıfı yetiştirmektedir.

1600'lü yılların ikinci yarısına kadar, Osmanlı eğitim sistemi, Avrupa ile belli bir denge kurabilen bir toplumun insan gücü gereksinimlerini karşılayabiliyordu. Bu yıllarda Avrupa'da yaşanmaya başlanan bilimsel devrim giderek aydınlanmayı, moderniteyi, sanayileşmeyi getirecektir. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu dengeyi kuramaz hâle getirmiştir. (Tekeli. 2007;2)

Osmanlı aydını ile günümüz aydını değerlendirildiğinde gerek Osmanlı gerek cumhuriyet döneminde bilim adamlarının nitelikleri değişmiş fakat zihniyetlerinde radikal bir değişiklik olmamıştır. Osmanlı devlet yapısı içinde, Orta Çağ'da Batı'da görülenlere benzeyen kurumlar vardı. Bilgi ve ideoloji "ulema" olarak tanımlanan otoritesini dinden alan sınıfın tekelindeydi. Bunun bir ölçüde dışında kalan sanatçılar, yazarlar (eğer dinî içerikli olan "tekke" gibi kurumlarda yetişmemişlerse) batıdakine benzer biçimde sarayın veya devlet büyüklerinin himayesi altında varolabiliyorlardı. Batılı anlamda "aydınlar"ın ortaya çıkışı 19. yy. ve batı ile ilişkilerin sonucudur. (Belge, 1986;3)

"Aydın" kavramının tanımlanması gerekirse; aydın, evren, doğa, toplum ve insan üzerine soru soran, düşünce üreten, çözüm öneren kişidir. (Belge, 1986;8) Meşrutiyet dönemindeki aydın insana bakıldığında, bütün Anadolu halkına ulaşmak, gündemdeki inkılâp hareketinin gereğidir. Münevver sözcüğü böyle bir ortamda gündeme gelir. Halktan soyutlanmış bir münevver düşünülemez. Meşrutiyet aydını halka sahip çıkacak, onu eğitecek, yol gösterecektir." "halka doğru" gidilecektir. Meşrutiyet aydını misyonerdir, halkçıdır, halkla kaynaşacaktır, popülisttir; gelişmeden yana olacaktır. Toplumsal işlevi üstlenen aydını üretecek olan eğitimidir. Gelişmek, çağdaşlaşmak için eğitim önkoşuldur.

Orta Çağ'da yaşamı biçimlendiren güç, dindi. Dinsellikle beslenen yaratıcı güçler büyük kültürler oluşturmuşlar, sonra verimliliklerini yitirmeye

başlamışlar ve sonunda da “akıl çağı” başlamıştır. T. S. Eliot’a göre (Thomas Stearns Eliot-Amerikan asıllı İngiliz şair) din, kültürü aşan ve onu besleyen bir kaynaktır ve şöyle der: “Kültür aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir.” (Kaplan, 1983;17)

İslamiyet başlangıçta Anadolu’da istediği ortamla karşılaşır, çünkü bu ortam sapkın inanç ve heterodoks (Heterodoks sözcüğü, “farklı” anlamına gelen Yunanca “heteros” ve “öğreti, düşünce” anlamındaki “doxa” sözcüklerinden oluşur. Ana akımdan sapmış olan anlamına gelir.) dinlerin etkisinden arınmış bir ortamdır. 1730’ların çağdaş uygarlığını ise Avrupa kültürü temsil ediyordu. Bu yeni kültür Osmanlı’ya Tanzimat fermarıyla önerilmiştir. (1839). Osmanlı modernleşmesinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Tanzimat’ın en güçlü figürü Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı toplumunda gelişen yeni bir aydın tipinin örneğiydi. Bu yeni aydınlar Osmanlı İmparatorluğu’nun sorunlarının çözümünü geçmişin düzeninde değil, yeniliklerin yaratacağı gelecekte görüyorlardı. (Tekeli, 2007: 2) Tanzimat hareketi ne yönetim düzeninde, ne ülke ekonomisinde ne de hukuk alanında yeniyeye göre biçimlenmeyi sağlayamamış, ülkede ikilik doğurmuştur. (**Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 2, Çağdaş Kültürümüz**, 1991: 14) Eliot’a göre bu, kültürde çözülmüştür ve kültürde çözülmünün başlıca belirtisi sınıflaşmadır. İslamiyet’te medrese öğretimi almış kişiler bir sınıf oluşturmuştur.osmanlı aydın tabakasının kültürü halkın kültürüne yabancıdır. Halkın kültürünü Arapça ve Farsça kitaplar belirler.osmanlı aydın tabakasının dili ise Türkçe, Arapça, Farsça karışımı Osmanlıcadır. Osmanlı aydını Tanzimat’tan sonra Batı dillerini öğrenmiş, aydın tabaka arasında da doğulu ve batılı diye zıt guruplar oluşmuştur. Batıya yönelik gurup halka, diğer guruptan daha yabancıdır. Aynı dini inançları paylaşma, Osmanlı aydını ve halkın aynı zihniyette olmasını sağlar. Batı kültürünün bilinçsizce benimsenmesi, Batı’nın da cahili olunduğunu göstermektedir. Çünkü Batılı bilim adamları, bizim tarih, edebiyat ve sanatımıza bizden çok ilgi göstermişlerdir. Bu bilinçsiz benimseme ve şekilcilik Türk kültürünün içeriğinin bozulmasına neden olmuştur. İmparatorluk döneminde Osmanlı tarihine sahip çıkılmaz. Tanzimat’a kadar okullarda Osmanlı tarihi okutulmaz, İslam tarihi okutulur. Daha sonra okutulmaya başlanması bile Osmanlı bilinci yaratamaz. Tarihe duyulan ilgi, dönemin padişahı Abdülhamit’i korkutur.okul programlarını değiştirmek ister. Programların yeniden düzenlenmesi, dinsel inançların güçlendirilmesi amacıyla Şeyhülislam başkanlığında bir kurul kurar. Fikrin uyanışına hizmet edecek, ibret alınacak olan tarih yönetimin huzurunu kaçıtır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı utangaç modernite projesinin niteliği üzerinde düşünülmelidir. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’daki gelişmeler karşısında, eski eğitim kurumlarını dönüştürerek değil, yenilerini kurarak uyum yapmaya çalışmıştır. Bu kurumların Avrupa örneklerine uygun olarak kurulmaya çalışıldığı, sistem olarak Fransız örneğinin alındığı gözlemlenir. Bu bir anlamda dış benzerliktir. Gerçekleşen ise, Avrupa örneğinin Osmanlı koşullarında yeniden yorumlanması olmuştur. (Tekeli, 2007: 4)

Türk insanını Müslümanlığa ısındıran şeyin dervişlik ve dervişler olduğu görülür. Dervişlik önce Türkistan'da yerleşir, ardından Yesevîlik meydana gelir ve Anadolu'da Fütüvvet, ahilik, Bektaşilik şeklinde uygulanır. Bu imanın Anadolu ötesine taşınması Bektaşilik eliyle gerçekleşir. Dervişlerin bu kılıcsız fetihlerinin temelinde engin insan sevgisi, hoşgörü ve hizmet yatar. Bektaşilerin inançlarının gerçekten bu olduğu da şüphelidir. Yalnızca başarılarını güçlendirmek için böyle gördüklerini ifade eden görüşler vardır. Bunu açıklayan kavram potlaç'tır. Bektaşilik sadece insana değil, bütün canlılara, hayata saygı demektir ve 13. yy. in en önemli kişiliği Hacı Bektaşî Veli'dir. Kurduğu tarikat Şamanlık izlerini taşır. Bu açıklamalar İslamiyet'in Türklere bir devlet baskısı sonucunda dayatılmadığını gösterir. Tasavvuf tekke ve tarikatları, gezici dervişleri, Yunus Emre, Mevlana ve yetiştirdikleri, belli bir insan kişiliğinin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Üyeleri çeşitli insanlardan oluşan tarikat kardeşleri arasında belli bir zamanda, manevi ve ahlaki yüceliklerin yanı sıra; şarlatanlık, tembellik, insanların saflıklarını kötüye kullanma eğilimleri de gelişmiştir. İslamiyet politik liderlerin dini olmuştur. Özellikle duraklama döneminde iktidar, Sünni İslamiyet'i çıkarları için kabul etmiştir. Örneğin; başlangıçta Yesevi'nin etkin olmasını sağlayan şey hiçbir politik iktidarın temsilcisi olmamasıdır. Eğer öyle olsaydı, kısaca zorla Müslümanlaştırmaya çalışsaydı, İslamiyet Anadolu'da yayılmazdı. Yesevîlik Şamanlığın boş olan içerik yanını doldurmaya başlayacak, gelenek ve göreneklere uygun hâle getirilen bu içeriği benimsemek kolay olacaktır. İslamiyet Anadolu'da 16. yüzyıldan başlayıp, 19. yüzyıla kadar giden dönemde politik bir içeriğe sahipmiş gibi görünür. Bu dönemde etkin olan şeriattır (özel mülkiyet hakkı). Başlangıçta Şamanlık alışkanlıkları ve gelenekler nedeniyle kolay benimsenir.

Anadolu insanı hiçbir zaman zorlamaya dayalı bir inanç sistemini benimsememiştir. Osmanlı'nın gelişmeye başladığı dönemde İslamiyet, İslam olmayanın, yani Yesevîlik, Bektaşilik, Fütüvvet ve Ahiliğin denetimi altındadır. Düzen bu tarikatlar tarafından benimsenmekte, merkezi otoritenin dayattığı bir inanç sorunuyla karşılaşmaktadır. Duraklama döneminde bu durum tersine döner. İnançta biçimsellik olağanüstü boyutlara ulaşır. Din, tarikatların tekelinden alınıp devlet tekeline geçirilmeye çalışılacak ve bu durum ters etki yaratacaktır. Çünkü 16. yy. in sonundan itibaren tarikatların sayısı çok artacak ve iktidarın bunları denetlemesi imkânsız olacaktır. Gelişme döneminde tarikatlar dışı dönüktür, duraklamada ise İslam gibi görünen bu tarikatlar içe dönükleşmiştir, yani sır sahibi gibi davranmışlardır. Çünkü amaçları insanların ilgisini çekmek ve tarikat mensubu yapmaktır.

Bu dönemin ekonomi politikasıyla inanç olgusu arasında bir paralellik vardır. Hem büyük bir servetin var olduğu bilindiği hâlde, hem de var olduğu bilinen İslamiyet gizlenmekte ve her ikisinde de yapay bir enflasyon yaratılmaktadır. İnanırmış gibi görünenler servet sahibi olmaya çalışmışlar, servet sahibi olanlar inanırmış gibi görünmüşlerdir.

Tarikatların çokluğu nedeniyle İslamiyet çok görünür olacaktır. Michel de Certeau'nun (Fransız filozof) dediği gibi bir toplumda en çok görülen ve konuşulan şey, gerçekte eksikliği en çok duyulan şeydir. Bu sözü İslamiyet'in en çok görüldüğü ve konuşulduğu döneme uygularsak, bu dönem inanç sorununun en uç boyutlarda yaşandığı, her şeyin İslam ama hiçbir şeyin İslam olmadığı, içten olanla olmayanın anlaşılamadığı bir dönemdir.

Sonuç olarak duraklama döneminde serveti gizleyebilmek nasıl mümkün değilse varolan bir inancı da gizlemek mümkün değildir. Çünkü davranışlar bunların nerede ve kimlerde olduğunu ortaya çıkarır. Kısaca duraklama döneminde tarikatlar dini olmayı yayan kurumlardır.

Atatürk devrimleri ile ise devletin kültür politikası “halkçılık” ilkesiyle aydınlanma hareketini gerçekleştirmeye çalışmıştır. İmparatorluğun “dinsel-geleneksel” egemenlik kaynağı, cumhuriyet döneminde “laik halk egemenliği” kavramı ile yer değiştirmiştir. 19. yüzyılda somut siyasal sonuçları görülmeye başlanan “Batılılaşma” çabalarının cumhuriyet dönemindeki niteliksel değişkenliğinin altında, egemenlik kaynağının değişmesi yatmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si, egemenliği “dinsel-geleneksel” kaynaktan, halk kaynağına kaydırarak, yeni devletin, eski imparatorluktan siyasal bakımdan farklılaşmasını sağlamıştır. Bu farklılaşmaya rağmen, Osmanlı toplumsal yapısı, Cumhuriyetin en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu yapı bir yandan toplumun çeşitli ilişkilerinde imparatorluk dönemindeki geleneklerin devamını sağlarken, öte yandan siyasal iktidarın da niteliğini biçimlendirmiştir. Farklı bir kültürel aşamayla bunu gerçekleştirmiş olan batıya karşılık, bunları yaşamamış olan bir topluma kısa sürede modern düşünce birikimi benimsetilmeye çalışılmıştır. Sonuçta cumhuriyet sonrasında oluşan seçkin kesim, köy ve taşra kültürüne yenik düşmüştür. Millî kültür ve eğitim alanında yanlışlar yapılmış, batı taklitçiliğine yönelinmiştir. Batı uygarlığını yaratan özgür düşüncedir. Yeniçağ başladıktan sonra Osmanlı dünyasında uyanış olmamış, akla dayanan yeni düzen kurulamamıştır. Osmanlı kültürüne hâkim olan Orta Çağ güçleri değişmemiş ve varlığını sürdürmek için geleneklere sarılmıştır. Böylece yaratıcılık gelişmemiştir. Osmanlı kültür tarihinde 16. yy. ın ikinci yarısından sonra medrese yozlaşmış, filozof ve bilim adamı yetişmemiştir. Devrimlerin olduğu yıllarda planlı, uzun süreli bir kültür politikası uygulanıyordu. Sanata, bilime, halk eğitimine önem veriliyordu. Ekonomik kalkınma da kültürel kalkınma kapsamında ele alınıyordu. Bu kültür politikası 50'li yıllara kadar sürdürülebilmiş ve sonra her şey tersine dönmeye başlamıştır. Sürmekte olan Avrupa Birliğine girme uğraşları, savunma ve ekonomi gerekçelerine dayanmaktadır. Oysa uygarlık seviyesine ulaşmak; bilim, teknik, eğitim, sanat, insan anlayışı, dünya görüşü olarak çağdaş değerlere sahip olmayı ve yaratıcı olmayı içerir. Çağımızın temel değeri, insan varlığına verilen değerdir. Çağdaş kültür politikasının hedefi çağdaş insan yetiştirmektir.

Toplumsal gelişmenin her aşamasının kendine özgü bir kültürü vardır. Ancak her toplumsal aşama kendi kültürünü oluştururken, geçmişin kültür

mirasını devralır ve kendi kültürünü bunun üzerine kurar. Aynı zamanda, farklı bölgelerde farklı kültür motiflerine rastlanır. Bu motifler aynı çağda, farklı ülkelerde değişik kültürlerin oluşmasını sağlar. Ülkeler arasında ekonomik gelişmişliği karşılaştırmak mümkündür, fakat hangi toplumun kültürel açıdan daha zengin olduğunu belirlemek zordur. Çünkü bu aşamada kültürün tüketilmesi sorunu ile karşılaşılır. Örneğin; büyük bir kültür mirasına sahip ülkelerde, bu değerler, o ülkede yaşayan insanlar tarafından ne ölçüde tüketilmektedir? İstanbul’da yaşayan insanların ne kadarı Ayasofya’yı, Topkapı sarayını gezmiştir? Kaç tanesi Yunus Emre veya Yaşar Kemal’i okumuştur? Bir toplumun kültürlü olması, zengin bir mirasa sahip olması başka; kültürü tüketmesi başka şeydir.

Dünya her geçen gün gelişmekte, bu durum geleceğe kaygıyla bakmamızı gerektirmektedir. “Kültür” dar bir kesimin malı değildir, çünkü insanlar bilinçlenmekte, insanca yaşama hakkını ve özgürlüğünü aramaktadır. Dolayısıyla her politikanın bir kültür politikası olmalıdır. Bu politikanın odak noktasını da insan ve insan hakları teşkil etmelidir. Yaşam biçimimizde egemen olan ataerkil aile düzeni ve otorite bağımlılığı demokrasinin yerleşmesini engellemektedir. Demokrasinin yerleşmesi için toplumun belli bir kültür düzeyine ulaşması, çağdaş düşünceyi özümsemesi gerekmektedir. Bu bir eğitim sorunudur.

KAYNAKÇA

- Adanır, Oğuz, (1991), **Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış**, İzmir.
- Armağan, İbrahim-Armağan, Sibel, (1988), **Toplumbilim**, İzmir.
- Armağan, İbrahim, (1991), **Sanat Toplumbilimi-Demokrasi Kültürüne Giriş**, İzmir Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 2.
- , (1992), **Çağdaş Kültürümüz**, İstanbul.
- Güvenç, Bozkurt, (1991), **İnsan ve Kültür**, İstanbul.
- Kongar, Emre, (1985), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul.
- Ogburn, William Fielding, (1992), **Social Change: With Respect to Culture and Original Nature**, New York.
- Tekeli, İlhan, (2007), “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol”, **Günce (TÜBA)**, 36, 2-4.